

між суб'єктами публічної адміністрації та відповідальність за виконання та реалізацію пріоритетів на кожному рівні ієрархії; 6) обов'язковість інформування Кабінетом Міністрів України про результати реалізації та фінансування пріоритетних напрямів і конкретних програм.

1. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution: what it means, and how to respond. *World Economic Forum*. URL : <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>.

2. The First Commercial Space War. *RUSI*. URL : <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/external-publications/first-commercial-space-war>.

3. Bergengruen V. How Tech Giants Turned Ukraine Into an AI War Lab. *TIME*. URL : <https://time.com/6691662/ai-ukraine-war-palantir/>.

4. Khurshudyan I., Ilyushina M., Khudov K. Russia and Ukraine are fighting the first full-scale drone war. *The Washington Post*. URL : <https://www.washingtonpost.com/world/2022/12/02/drones-russia-ukraine-air-war/>.

5. Askew J. Drones and robots: How the Ukraine war is driving technological innovation. *euronews.next*. URL : <https://www.euronews.com/next/2023/09/27/drones-and-robots-how-the-ukraine-war-is-driving-technological-innovation>.

6. Куркова К. Інформаційні технології в умовах воєнного стану в контексті оновлення парадигми публічного адміністрування у сфері забезпечення науково-технологічного розвитку в Україні. *Захист та дотримання прав громадян органами Національної поліції України в умовах воєнного стану : матеріали наук.-практ. конф.* (м. Вінниця, 7 груд. 2023 р.). Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 209–210.

7. Куркова К. Адміністративно-правове забезпечення науково-технологічного розвитку в Україні: теоретико-правовий аспект : монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2020. 500 с.

УДК 351.9

DOI: 10.31733/15-03-2024/1/40-43

Наталія ЛИПОВСЬКА

професор кафедри
управління та адміністрування
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
доктор наук з державного управління,
професор

ДЕМОКРАТИЧНИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Однією з найдавніших проблем людського управління є проблема підпорядкування військових політичній владі, іншими словами, у який спосіб суспільство повинно контролювати тих, хто має найвищу владу примусу чи фізичної сили. Сунь-цзи і Карл фон Клаузевіц давно стверджували, що військові організації – це передусім слуги держави [1].

Цивільний контроль над військовими є домінуючою концепцією в наш час, і існує багато визначень цивільного контролю. Дуже лаконічне визначення С. Гантінгтона звучить так: «належне підпорядкування компетентних, професійних військових цілям політики, визначеним цивільною владою» [2]. У повному розумінні цивільний контроль означає, що всі рішення щодо оборони країни – організації, розгортання і застосування збройних сил, визначення військових пріоритетів і вимог та розподілу необхідних ресурсів – приймаються цивільним керівництвом. Збройні сили повинні служити суспільствам, які вони захищають, а військова політика і можливості – відповідати політичним цілям і економічним ресурсам. Цивільний контроль є суттєвим елементом ефективної системи демократичного контролю.

Цивільний контроль характеризується приматом політики, а також забезпеченням військового професіоналізму. Надзвичайно важливо знайти баланс між цими двома елементами. Кілька теорій, що оцінюють цей баланс, описані нижче.

Для С. Гантінгтона цей баланс є ключовою проблемою цивільно-військових відносин, через яку визначається ступінь професіоналізму. Його монументальна праця «Солдат і держава» справила великий і тривалий вплив. У цій роботі Гантінгтон обґрунтовує політично нейтральну, професійну армію, ізольовану від політики. Він стверджує, що про національну безпеку найкраще дбати в умовах «об'єктивного цивільного контролю». На думку

Гантінгтона, об'єктивний цивільний контроль максимізує військовий професіоналізм, роблячи армію зрядом держави і гарантуючи її особливе існування як професійного органу. Як наслідок, політичне керівництво має прагнути до максимального військового професіоналізму. При цьому військове керівництво не повинно набувати політичного впливу. Натомість вони мають поважати «сферу політичної автономії». Ідея Гантінгтона полягає в тому, що об'єктивний цивільний контроль краще, ніж суб'єктивний, оскільки найкращим гарантом військового підпорядкування політичному верховенству є по-справжньому професійна армія. На думку Гантінгтона, суб'єктивний цивільний контроль максимізує цивільну владу, як цивілізуючи, так і політизуючи військових, роблячи їх політично залежними і позбавляючи військових особливого професіоналізму, який явно відрізняється від професіоналізму інших організацій у суспільстві.

Суб'єктивний цивільний контроль був домінуючим у комуністичних державах під час холодної війни. Його основні механізми становили контроль шляхом набору і відбору, контроль за допомогою індоктринації і контроль з боку організації. Після закінчення холодної війни в цих країнах було запроваджено об'єктивний цивільний контроль шляхом деполітизації та безпартійності збройних сил, демократизації та професіоналізації [2].

Інший вчений, М. Яновіц, стверджує, що «традиційний» військовий професіоналізм Гантінгтона замінюється «прагматичним професіоналізмом». Хоча військові не беруть безпосередньої участі в політиці, стверджує він, вони тісно пов'язані з політичною системою та державою. Яновіц виступає за армію як «поліцейську силу», яка інтегрована в цивільне суспільство, поділяє спільні цінності суспільства і підтримує широку політичну перспективу. «Військовий істеблішмент стає поліцейською силою, коли він постійно готовий діяти, прагне до мінімального застосування сили і прагне життєздатних міжнародних відносин, а не перемоги, тому що він зайняв захисну військову позицію» [3].

У своєму структурному підході М. Деш стверджує, що особливе поєднання внутрішніх і зовнішніх загроз державі визначає якість цивільного контролю. Цивільний контроль має бути найкращим у часи високої зовнішньої загрози та низької внутрішньої загрози. Найгірший сценарій відбувається при низькій зовнішній загрозі та високій внутрішній загрозі.

Як свідчить значний обсяг літератури про війну і державотворення, опанований Дешем, серйозна зовнішня загроза збільшує силу і згуртованість цивільних інститутів держави і суспільства [4]. У середовищі підвищеної небезпеки цивільні особи більше цікавляться військовими справами і тому більш уважно ставляться до відповідальності за цивільний нагляд. Зовнішні загрози, таким чином, об'єднують державу і громадянське суспільство, що, в свою чергу, виробляє бажану модель цивільно-військових відносин, в яких військові підпорядковуються цивільній владі.

Деш стверджує, що найбільша небезпека для цивільного контролю над військовими повинна з'явитися після того, як періоди високої зовнішньої загрози зменшаться, залишивши державу зі значною військовою силою, але без зовнішньої місії. Зменшення загрози має призвести до зменшення єдності всередині та між цивільними та військовими організаціями, збільшуючи потенціал напруженості та конфлікту. Коротше кажучи, є низка підстав очікувати, що широко визнана зовнішня загроза сприятиме добрим цивільно-військовим відносинам, тоді як її зникнення підірве їх.

Історичні факти підтверджують цю логіку. Країни з найкращими показниками цивільного контролю, такі як Сполучені Штати Америки та Радянський Союз під час холодної війни, були державами з військовими, чия основна місія полягала у проведенні зовнішніх операцій. Але країнами з найгіршими моделями цивільно-військових відносин є держави, що розвиваються, які стикаються з невеликою кількістю серйозних зовнішніх загроз, але з багатьма внутрішніми. Архетипними прикладами є військові диктатури Південного конуса Латинської Америки.

Після закінчення холодної війни середовище безпеки докорінно змінилося. Це вплинуло на цивільно-військові відносини, а також на військову професію. Світ солдата став досить складним. Х. Мюллер визначив деякі трансформації, характерні для еволюції цієї складності навколишнього середовища [5]. Він стверджує, що трансформація від автократії до демократії в деяких країнах після закінчення холодної війни може підірвати основу військового існування, а саме опору на традицію як джерело психологічної сили і гордості. Ще одна трансформація, про яку він згадує, полягає в тому, що зі зникненням біполярної структури зникла також зручна простота ворога, місії, лінії фронту, цілей, стратегій і доктрин.

Мюллер також критикує НАТО. На його думку, замість того, щоб дати солдатам

бажану орієнтацію після закінчення холодної війни, альянс створив розбіжності, сумніви, плутанину та неспокій. Країни-члени по-різному бачать нові завдання для НАТО. Існує ризик того, що НАТО стане військовим інструментарієм для спеціальних коаліцій, як показали нещодавні операції в Лівії.

Подальшою трансформацією є значні зміни в соціальній основі армії, зокрема мультикультуралізація збройних сил в імміграційних суспільствах, право гомосексуалістів розкривати свою сексуальну орієнтацію і допуск жінок до службових функцій. У межах поточної демократичної революції жінки вимагали і отримали більше можливостей в армії.

Інформаційна ера вплинула на значні зміни у звичайних війнах. Одне з фундаментальних нововведень було назване «революцією у військовій справі», наслідком якої є те, що цілі можна захоплювати з набагато більшою надійністю та атакувати на великих відстанях із більшою точністю (наприклад, за допомогою безпілотників). Перехід від призову до добровільних збройних сил може створити більшу дистанцію між суспільством і військовими. Ця тенденція спостерігається вже деякий час.

Місії також були змінені. Нові місії передбачають «війни за вибором» з метою відновлення міжнародного порядку в ім'я міжнародного права, припинення серйозних порушень прав людини, запобігання або припинення актів геноциду, таких як «етнічна чистка», або зміни режиму автократії на демократію. Більшість із цих місій, навіть тих, які нібито мають на меті «підтримання миру», передбачають умови високого ризику для солдатів, які їх виконують. Ці місії здебільшого живуть у сірій зоні між війною та миром; немає ясності щодо того, хто є ворогом. Ще одна глобальна тенденція, яка все ще зростає, – це контракти на постачання військових і охоронних послуг. Оскільки фінансова криза призводить до скорочення військових бюджетів, військові операції стають все більш залежними від приватних військових і охоронних компаній.

Роль ЗМІ стала однією з найбільш суперечливих сфер цивільно-військових відносин у демократії. Розвинуті країни перетворилися на інформаційні суспільства, в яких засоби масової інформації відіграють важливу роль у визначенні порядку денного військової політики та допомагають виробити громадську оцінку військових операцій. Те, що військові не контролюють представлення збройних сил громадськості – завдання, яке виконується здебільшого через ЗМІ, – є головним виміром сучасних цивільно-військових відносин.

Очевидно, що всі ці трансформації створюють серйозні виклики для військової професії. Хоча традиційна роль воїна все ще є основою військової професії, сьогодні потрібно виконувати й інші ролі. Роль дипломата є важливою в операціях з підтримання миру, де військові цілі часто досягаються розмовами, а не стріляниною, і завоюванням сердець та умів населення. Менеджер – це ще одна роль, яка означає, що в мирний час військові мають керувати дефіцитними ресурсами найбільш ефективним способом. Зрештою, військові також виконують роль громадянина, будучи повністю інтегрованими в суспільство (громадянин у формі).

Виклик у сучасному світі полягає не лише в затвердженні та підтриманні цивільного контролю над армією, а й у розвитку ефективних військ, поліції та розвідувальних служб, здатних виконувати різноманітні ролі та місії.

Матей [6] розрізняє шість основних ролей: війни, внутрішні війни, тероризм, злочинність, гуманітарна допомога та миротворчі операції. Вона справедливо стверджує, що нам потрібна чітка картина ефективності та вартості сил безпеки, щоб зрозуміти сучасну важливість відносин між обраними лідерами та силами безпеки для демократії. Тобто, щоб зрозуміти, чим насправді займаються збройні сили, поліція та розвідувальні служби у XXI ст., наскільки добре вони справляються та якою ціною з точки зору персоналу та фінансових ресурсів, потрібно провести всебічний аналіз цивільних та військових відносин.

Цивільний контроль традиційно був основним і фундаментальним, але він не має значення, якщо інструменти досягнення безпеки не можуть ефективно використовуватися для виконання ролей і завдань військових. Крім того, як контроль, так і ефективність мають бути доступними, інакше вони підірвуть інші національні пріоритети. Матей робить висновок, що населення дедалі більше усвідомлює, що армію потрібно не тільки контролювати, але й мати можливість виконувати поставлене завдання за розумну ціну. Хоча теорії Гантінгтона та Яновица все ще є відправною точкою для будь-якої дискусії, ідеї Матей являють собою розширення традиційної концепції цивільного контролю та кидають виклик експертам у цивільно-військових відносинах зробити цивільний контроль більш суттєвим і практичним у новому середовищі безпеки.

1. Сунь-дзи. Мистецтво війни. Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. 112 с. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Tzu_Sun/Mystetstvo_viiny_vyd_2015.pdf?
2. Гантінгтон С. Політичний порядок у мінливих суспільствах. Київ : Наш формат, 2020. 448 с.
3. Janowitz M. Military Institutions and Citizenship in Western Societies. *Armed Forces & Society*. 1976. Vol. 2. P. 185–204.
4. Desch M. Civilian Control of the Military: The Changing Security Environment. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1999. 200 p.
5. Müller H. The Nuclear Non-proliferation Treaty in Jeopardy? Internal Divisions and the Impact of World Politics. *The International Spectator*. 2017. Vol. 1. Issue 52. P. 12–27.
6. Bruneau T. C., Matei F. C. The Routledge Handbook of Civil-Military Relations. Routledge, 2013. 374 p.

УДК 343.98+327.8

DOI: 10.31733/15-03-2024/1/43-45

Анатолій МОВЧАН

професор кафедри
оперативно-розшукової діяльності,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник

Олександр ГОРОШКО

аспірант кафедри
оперативно-розшукової діяльності
Львівського державного
університету внутрішніх справ

НАПРЯМИ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК ІНСТРУМЕНТУ, ЩО ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ СПЕЦСЛУЖБАМИ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

В умовах російсько-української війни протидія організованій злочинності набула нового змісту, оскільки спецслужби рф використовують організовані злочинні угруповання (далі – ОЗУ) для проникнення у політичну та економічну системи України. Зокрема, як наголошує В. Малюк, російська організована злочинність за межами рф використовується як інструмент держави, отже, спостерігається проведення спецслужбами росії спеціальних операцій гібридного характеру за кордоном за участю та активним залученням ОЗУ [1, с. 103].

Для проведення таких операцій спецслужби рф активно залучають окремих членів існуючих ОЗУ, а також намагаються створити нові злочинні угруповання для здійснення злочинної діяльності на території України. Правоохоронними органами України встановлено, що окремі вітчизняні ОЗУ підтримували зв'язки зі злочинними угрупованнями в рф, які, в свою чергу, знаходяться під контролем спецслужб рф. Відомо, що ще до початку російсько-української війни керівництво рф використовувало організовану злочинність для вирішення своїх геополітичних інтересів. Зокрема, для створення хаосу і паніки на перших етапах збройної агресії проти України спецслужби рф намагались залучити вітчизняні ОЗУ [1, с. 104].

Втім, як зазначає І. Вигівський, на початку вторгнення збройних сил рф в Україну більшість «злочинців у законі» та кримінальних авторитетів залишили території, які опинилися в зоні бойових дій. Тому у прифронтових регіонах на той час спостерігалась тенденція до зниження реєстрації кримінальних правопорушень. Водночас у регіонах, куди переїхало чимало переселенців, кількість вчинених правопорушень дещо зросла. Спецслужби рф планували використати «злочинців у законі» для дестабілізації ситуації в Україні, зокрема намагались організувати масові заворушення в установах виконання покарань нашої держави, однак їм це не вдалось [2].

Отже, у квітні 2022 р. Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції отримав право з метою ефективної протидії транснаціональній та етнічній організованій злочинності ініціативно приймати рішення про заборону в'їзду на територію нашої держави